

УДК 725.96(477.43)

DOI <https://doi.org/10.37915/pa.vi56.561>

Шоробура І. М.^{*},
orcid.org/0000-0003-3728-7968

ЗНАЧЕННЯ ФОРТИФІКАЦІЙНИХ СПОРУД ХМЕЛЬНИЧЧИНИ В ПІДГОТОВЦІ ЗДОБУВАЧІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ТУРИЗМ І РЕКРЕАЦІЯ»

У статті розкрито значення фортифікаційних споруд Хмельниччини в підготовці здобувачів спеціальності «Туризм і рекреація».

У сучасних умовах фортифікаційні споруди є важливою складовою туристичної атрактивності. Проблеми збереження та ефективного використання фортифікаційних споруд традиційно перебувають у сфері наукових інтересів дослідників.

Студентами спеціальності «Туризм та рекреація» вивчається дисципліна «Екскурсіологія», де здобувачі освіти знайомляться з фортифікаційними спорудами Хмельниччини. В історико-архітектурній спадщині України важливе місце займають оборонні споруди – фортеці, замки, оборонні церкви та міські укріплення. Упродовж століть оборонні споруди були ключовими елементами захисту міст і селищ.

Найбільше збереглося замків, фортець і монастирів в Хмельницькій області. Останніми роками активно розробляється каталог оборонних споруд України від найдавніших часів до XVIII століття, що включає замки, фортеці, монастирі, церкви, костели, синагоги та інші об'єкти.

Розглянуто основні пам'ятки фортифікаційного зодчества Хмельниччини. Так, Кам'янець-Подільський славиться своєю фортецею, що завдяки розташуванню на «острові» в каньйоні Смотрича мала важливе стратегічне значення. Сьогодні Кам'янець-Подільська фортеця є історико-культурним заповідником і популярним туристичним місцем. Меджибізька фортеця є другим найкрасивішим і популярнішим серед туристів фортифікаційним ансамблем на Хмельниччині. Відомим є Сатанівський замок – середньовічна фортеця на Збручі. Лещинський замок розташований на високому мисі, що утворився від злиття річок Південний Буг і Вовк. Ізяслав, важливе місто Болохівської землі, розташоване на південному краю широкої лугової частини Горині. Нині від Старокостянтинівського замку XVI-XVIII століть залишилися лише частини. В історико-архітектурній спадщині України особливе місце займають оборонні пам'ятки.

Ключові слова: фортифікаційні споруди, Хмельниччина, підготовка здобувачів, спеціальність, «Туризм і рекреація».

Постановка проблеми. У сучасному контексті фортифікаційні споруди стали важливою частиною туристичної привабливості як для окремих регіонів, так і для цілих країн. В Україні актуальним є завдання збереження та ефективного використання пам'яток фортифікаційного будівництва, адже країна має значний історико-культурний потенціал, зокрема 116 збережених фортифікаційних об'єктів. Проте багато з цих пам'яток або не використовуються в туристичному секторі, або використовуються частково.

Аналіз досліджень. Проблеми збереження та ефективного використання фортифікаційних споруд традиційно перебувають у сфері наукових інтересів українських та закордонних дослідників. Теоретичним аспектам дослідження фортифікаційних споруд присвячені праці українських дослідників О. Лесика, В. Тимофійенка, зарубіжних учених А. Брауна, М. Макарауа, Г. Сімянчук. Можливості реалізації інноваційних підходів до збереження та використання об'єктів замкового та фортифікаційного будівництва в туризмі розглянуті в публікаціях І. Лисого.

^{*}© Шоробура І. М.

Фундаментальні дослідження архітектурних пам'яток України, зокрема замкових і монастирських комплексів, були проведені професором Ю. Асеєвим. У своїх численних монографіях і наукових статтях він досліджував архітектуру Київської Русі, столиці Києва, Лівобережжя, Придніпров'я та Криму. Відзначаються також наукові праці видатного українського професора Г. Логвина, який досліджував пам'ятки архітектури України у всіх регіонах і неодноразово обґрунтовував важливість використання оборонних пам'яток для туризму і краєзнавства.

Мета статті: розкрити значення фортифікаційних споруд Хмельниччини під час підготовки здобувачів спеціальності «Туризм і рекреація».

Виклад основного матеріалу. Вивчення фортифікаційних споруд Хмельниччини є важливим для спеціальності «Туризм і рекреація», оскільки ці історичні об'єкти можуть стати основою для розвитку туристичних маршрутів і екскурсій. Розуміння їх історичного контексту та архітектурних особливостей допомагає створити унікальні туристичні продукти, які приваблюють туристів і сприяють збереженню культурної спадщини регіону. На спеціальності «Туризм та рекреація» вивчається дисципліна «Екскурсологія», де здобувачі освіти знайомляться з фортифікаційними спорудами Хмельниччини. В історико-архітектурній спадщині України важливе місце займають оборонні споруди – фортеці, замки, оборонні церкви та міські укріплення. Упродовж століть оборонні споруди були ключовими елементами захисту міст і селищ, а організація оборони часто визначала долю поселень.

Із розвитком епох архітектурна форма оборонних споруд змінювалася, переходячи від дерев'яних та земляних укріплень до кам'яних фортець, княжих резиденцій і замків. У пізньому середньовіччі роль оборони виконували також церкви і монастирі.

Замки і монастирі є найзначнішими історичними спорудами в забудові українських міст і сіл. Вони залишаються важливими композиційними центрами в багатьох історичних містах України, таких як Київ, Переяслав, Львів, Кам'янець-Подільський та інших. Багато міст мали складні системи укріплень, які розвивалися упродовж півтисячоліття. Головні торговельні маршрути часто проходили через ці укріплені міста, що сприяло розвитку внутрішньої та міжнародної торгівлі.

Найбільше збереглося замків, фортець і монастирів на заході України, зокрема в Хмельницькому регіоні. Перші наукові описи замків та монастирів України почали з'являтися в XIX столітті, зокрема завдяки Одеському товариству історії та старовини, яке видало кілька книг про архітектурні характеристики пам'яток Бессарабії, Поділля та Волині [3].

Книга В. Гульдмана, видана 1901 року, була присвячена фортецям Поділля, але не містила креслень планів замків. Її матеріали використовувалися для складання археологічної карти Подільської губернії. Польський історик Юзеф Роме також досліджував замки Поділля, зокрема детально описав Кам'янець-Подільський.

Ю. Сицинський зробив вагомий внесок у дослідження замків Поділля, базуючи свої характеристики на історичних та археологічних даних, доповнених фотографіями та планами замків [5].

У радянський період роботи з дослідження замків і монастирів велися багатьма вченими, такими як Ю. Асеєв, С. Безсонов, Б. Возницький та інші. Так, професор Ю. Асеєв здійснив фундаментальні дослідження архітектури України, включаючи замкові й монастирські комплекси.

Дослідження замкових і монастирських комплексів Галичини та Поділля проводили П. Раппопорт, М. Каргер, Ю. Нельговський та інші, які поєднували архітектурний аналіз з історичним дослідженням.

Останніми роками активно розробляється каталог оборонних споруд України від найдавніших часів до XVIII століття, що включає замки, фортеці, монастирі, церкви, костели, синагоги та інші об'єкти. На сьогодні в Україні зареєстровано близько 5 тисяч таких об'єктів.

Замкові та монастирські комплекси збереглися в таких регіонах, як Волинь, Галичина, Поділля, Карпати, Буковина, Лівобережжя, Придніпров'я та Крим. Завдяки історичним причинам фортифікаційні споруди краще збереглися на заході України. О. Мацюк розробив туристично-краєзнавчі маршрути до пам'яток оборонного будівництва Західної України [2].

Науковці, зокрема О. Мацюк, запропонували класифікацію оборонних споруд України [2]. О. Лесик розробив класифікацію замків і монастирів для використання в туристичних цілях, зокрема як заповідників, музеїв [1]. Туристичний потенціал вивчення фортифікаційних споруд Хмельниччини значний: ці об'єкти можуть стати основою для тематичних екскурсій і культурних турів, що приваблять туристів. Дослідження історії та архітектури фортець дозволяє розробити унікальні маршрути, які поєднують історичні та культурні аспекти, що підвищує туристичну привабливість регіону і сприяє розвитку місцевої економіки - готелів, пансіонатів, турбаз і туристичних притулків.

Розглянемо основні пам'ятки фортифікаційного зодчества Хмельниччини.

Кам'янець-Подільський славиться своєю фортецею, що завдяки розташуванню на «острові» в каньйоні Смотрича, мала важливе стратегічне значення ще в прадавні часи. Перші археологічні знахідки вказують на існування міста ще до нашої ери. Проте античні й ранньослов'янські шари культурних нашарувань були знищені середньовічними будівництвами. Науковці вважають, що поселення Кам'янець згадувалося римлянами як Клепідава («кам'яне місто»). Сучасні дослідження виявили культурний шар тиверського і давньоруського городища X–XIII ст. Після періоду татарського владарювання, 1362 року Поділля стало частиною Литовської держави, а фортеця в Кам'янці була побудована литовськими князями. У XV–XVII ст. вона стала важливим оборонним пунктом Речі Посполитої, що витримала численні напади. На початку XVIII ст. Кам'янець був захоплений турками і став частиною Османської імперії, але повернувся полякам за Карловицьким миром 1699 р. Під час XVIII століття фортеця була перебудована за участю іноземних інженерів. У XIX столітті вона використовувалася як в'язниця, і легендарний Устим Кармалюк став її відомим в'язнем. Сьогодні Кам'янець-Подільська фортеця є історико-культурним заповідником і популярним туристичним місцем [4].

Меджибізька фортеця є другим найкрасивішим і найпопулярнішим серед туристів фортифікаційним ансамблем на Хмельниччині. Ця велична кам'яна фортеця XIV–XVIII століть створена на місці стародавньої дерев'яної будови XI ст. Містечко Меджибіж отримало свою назву завдяки розташуванню між ріками Південний Буг та Бужок. Перше літописне згадування про Меджибіж датується 1146 р., коли Великий князь київський Ізяслав Мстиславович передав це місто князю Святославу Всеволодовичу. Фортеця, що була зруйнована монголо-татарами 1241 року, знову відновилася під час литовського захисту, а пізніше під польським пануванням. У XVI ст. рід Сенявських значно розширив і перебудував фортецю. Незважаючи на численні війни та реконструкції, Меджибізька твердиня донині вражає своєю неприступністю і величчю [2].

Сатанівський замок – середньовічна фортеця на Збручі. Замок відомий своїм опором проти 300-тисячної османської армії султана Магомета IV. Містечко Сатанів, засноване ще в ранньослов'янську добу, славиться залишками Троянового валу, яким слов'яни захищались від кочових орд. Назва «Сатанів» ймовірно виникла після запровадження християнства в цьому регіоні. Тут містився важливий культовий центр слов'ян, а також збереглися археологічні пам'ятки. Місто спустошувалося татарськими набігами, але відновлювалося, отримуючи магдебурзьке право. Оборонний замок витримав численні атаки, включаючи османське вторгнення 1672 р. У XVIII ст. замок знову відбудували, а від 1772 р. Сатанів був прикордонним містом. Сьогодні руїни замку використовуються як цукровий завод, а його стан залишає бажати кращого.

Летичівський замок розташований на високому мисі, що утворився від злиття річок Південний Буг і Вовк, приблизно на півдорозі між Кам'янцем і Меджибожем. Поселення на берегах Бугу існувало ще з часів Давньої Русі. Археологи датують залишки його дерев'яно-земляних укріплень XI–XIII ст. У середині XIV ст. ці укріплення були зміцнені воєводами князів Коріатовичів. Ця дерев'яно-земляна фортеця функціонувала до кінця XVI ст. і зазнавала численних татарських руйнувань

1429 року Летичів отримав магдебурзьке право, а від 1601 р. став центром повіту. За настановою сейму Речі Посполитої 1598 року кам'яний староста Кам'янця розпочав будівництво кам'яного замку на місці старої дерев'яно-земляної фортеці Коріатовичів. Замок мав прямокутну форму з чотирма круглими кутастими баштами та однією чотирикутною в'ізною баштою. До сьогодні збереглася лише одна з башт із бійницями і зубчастим забором. Оборонний характер міста також підкреслює Успенський костел, збудований у період з 1606 по 1638 рр.

Північ Хмельницької області, що належить до історичної Болохівської землі Волинського краю, представлена замками давньоруських міст Ізяслава і Старокостянтинова.

Ізяслав, важливе місто Болохівської землі, розташоване на південному краю широкої лугової частини Горині, в межах пралісового поясу Малого Полісся. Серед його пам'яток оборонно-сакральної архітектури, що збереглися з буремних XVI–XVIII століть, варто відзначити костел Іоанна Хрестителя (1599 р.), бернардинський монастир (початок XVII ст.) і костел Святого Іосифа (1750–1760 рр.).

Від замку, зведеного всередині XIV століття Любартом Гедиміновичем і значно розширеного 1539 року, залишилися тільки руїни. Палац XVIII ст. магнатів також перебуває у занедбаному стані.

Старокостянтинів, одне з найбільших пізньосередньовічних міст Поділля, розташоване на луговій території біля річки Случ. Місто було засноване 1561 року, і в той же період, від 1561 по 1571 рр., на гострокутному мисі, де Ікопоть впадає в Случ, почали спорудження кам'яного замку. Замок був відокремлений від міста оборонним валом і глибоким ровом, наповненим річковою водою.

Замок витримував атаки кримських татар. На початку війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького місто було захоплене військами Максима Кривоноса. 18 липня 1648 р. під Старокостянтинівом козацько-селянські загони на чолі з Кривоносом розгромили шляхетські війська коронного гетьмана Речі Посполитої Ієремії Вишневецького та Домініка Заславського. У вересні того ж року тут розбили польську армію.

Найбільших руйнувань місто і замок зазнали під час османського вторгнення на Поділля в 1672 році. Однак після повернення польського контролю над краєм у 1699 році, замок і князівський палац були відновлені.

Нині від Старокостянтинівського замку XVI–XVIII ст. залишилися лише частини: перший поверх в'ізної башти і частина прилеглої кам'яної стіни з бійницями (XVI ст.). У північній частині замку збереглися двоповерховий князівський палац, замкова церква та дзвіниця XVII–XVIII ст. [2; 3].

Потреба вивчення фортифікаційних споруд Хмельниччини студентами спеціальності «Туризм і рекреація» значна. Фортифікаційні споруди Хмельниччини, такі як замки, фортеці та укріплення, є важливими елементами культурної й історичної спадщини регіону. Їх вивчення сприяє розумінню історичного контексту і архітектурних традицій, що допомагає зберігати і популяризувати культурну спадщину для майбутніх поколінь.

Дослідження та документування фортифікаційних споруд дозволяє створювати детальні туристичні маршрути і екскурсії, що включають історичні об'єкти. Це допомагає розширити туристичний потенціал регіону і привабити більше відвідувачів.

Фортифікаційні споруди можуть стати основою для розвитку спеціалізованих турів, таких як історичні екскурсії, реконструкції історичних подій, фестивалі середньовічної тематики тощо. Це надає туристам можливість отримати унікальний досвід і глибше зануритися в історію регіону.

Вивчення фортифікаційних споруд допомагає студентам спеціальності «Туризм і рекреація» здобути знання і навички, необхідні для розроблення й реалізації туристичних проєктів. Це включає навички дослідження історії, аналізу архітектурних стилів і розроблення культурних програм.

Розвиток туристичної інфраструктури навколо фортифікаційних споруд може створити нові робочі місця, підтримати місцеві бізнеси і сприяти загальному економічному розвитку Хмельниччини. Туризм також може стати джерелом додаткових фінансових ресурсів для збереження і реставрації історичних об'єктів.

Вивчення і просування фортифікаційних споруд допомагає популяризувати Хмельниччину як туристичний напрямок, привертаючи увагу не лише українських, але й міжнародних туристів. Це підвищує впізнаваність регіону на туристичній карті.

Вивчення фортифікаційних споруд Хмельниччини є ключовим аспектом для розвитку туристичного потенціалу регіону, оскільки допомагає зберігати історичну спадщину, створювати нові туристичні можливості і сприяти економічному розвитку.

Висновки. В історико-архітектурній спадщині України особливе місце займають оборонні пам'ятки - фортеці, замки, оборонні монастирі, храми та міські укріплення. Вони гармонійно вписуються в навколишній ландшафт. Фортеці та замки виконували різні функції: це захист державної незалежності або окремих територій, вони також стали важливими композиційними центрами історичних міст України і є видатними архітектурними пам'ятками. Через укріплені міста проходили важливі торговельні шляхи. Розвиток міст і художньо-естетичне виховання суспільства не можливі без інтеграції замків, фортець і монастирів у сучасне життя, що включає відкриття доступу до історичних і культурних пам'яток для громадян України та іноземних туристів. Тому порушена у статті проблема може бути предметом подальшого наукового пошуку.

Список використаних джерел:

1. Лесик О. В. Замки та монастирі України. Львів: Світ, 1993. 176 с.
2. Мацюк О. Замки і фортеці Західної України. Мандрівки історичні. Львів: Центр Європи, 1997. 160 с.
3. Пламенецька О., Вечерський В. Фортеці й замки в Україні. *Пам'ятки України*. 1996. № 2. С. 13–25.
4. Пламенецька О. Комплекс у Кам'янці-Подільському. *Пам'ятки України*. 1998. № 3–4. С. 88–95.
5. Сицинський Ю. Оборонительные замки Западного Подолья. Киев, 1928.

References:

1. Lesyk, O. (1993). *Zamky ta monastyri Ukrainy* [Castles and monasteries of Ukraine]. Lviv: Svit [in Ukrainian].
2. Matsiuk, O. (1997). *Zamky i fortetsi Zakhidnoi Ukrainy. Mandrivky istorychni* [Castles and fortresses of Western Ukraine. Historical journeys]. Lviv: Tsentr Yevropy [in Ukrainian].
3. Plamnetska, O., & Vecherskyi, V. (1996). Fortetsi y zamky v Ukraini [Fortresses and castles in Ukraine]. *Pamiatky Ukrainy*, 2, 13–25 [in Ukrainian].
4. Plamnetska, O. (1998). Kompleks u Kamiantsi-Podilskomu [Complex in Kamianets-Podilskiy]. *Pamiatky Ukrainy*, 3–4, 88–95 [in Ukrainian].
5. Sytsynskiy, Yu. (1928). *Oboronitelnye zamki Zapadnogo Podolya* [Defensive castles of Western Podolia]. Kiev [in Russian].

Shorobura I. M.,
 orcid.org/0000-0003-3728-7968

**THE IMPORTANCE OF THE FORTIFICATION STRUCTURES
 OF KHMELNYTSKYI REGION IN STUDENTS' TRAINING FOR THE SPECIALTY
 IN THE FIELD OF TOURISM AND RECREATION**

The importance of the fortifications of Khmelnytskyi region in students' training for the specialty in the field of tourism and recreation has been revealed. In modern conditions, fortifications are an important component of tourist attractiveness. The problems of preservation and effective use of fortifications are traditionally in the sphere of scientific interests of researchers.

At Tourism and Recreation specialty, the discipline "Excursions" is studied, where students get acquainted with fortifications of Khmelnytskyi region. In the historical and architectural heritage of Ukraine, an important place is occupied by defensive structures - fortresses, castles, defensive churches and city fortifications. For centuries, defensive structures were key elements of the protection of cities and towns.

Most of the preserved castles, fortresses and monasteries are in Khmelnytskyi region. In recent years, a catalog of defensive structures of Ukraine from the earliest times to the 18th century, which includes castles, fortresses, monasteries, churches, synagogues and other objects, has been actively developed.

The main sights of the fortification architecture of Khmelnytskyi region are considered.

Kamianets-Podilskyi is famous for its fortress, which, due to its location on an "island" in the Smotrych canyon, had an important strategic importance. Today, Kamianets-Podilskyi fortress is a historical and cultural reserve and a popular tourist destination. Medzhybizh fortress is the second most beautiful and popular among tourists fortification ensemble in Khmelnytskyi region. The famous Sataniv Castle is a medieval fortress in Zbruch. Letychiv Castle is located on a high promontory formed by the confluence of the Southern Bug and Vovk rivers. Izyaslav, an important city of Bolokhiv land, is located on the southern edge of the wide meadow part of Horyn. Today, only parts of the 16th - 18th century Old Kostiantyn Castle remain. Defensive monuments occupy a special place in the historical and architectural heritage of Ukraine.

Key words: fortifications, Khmelnytskyi, training of recruiters, specialty, "Tourism and recreation".

Дата надходження статті: 07.02.2024 р.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор Галус О. М.

УДК 378:373.2/3.011.3-051

DOI <https://doi.org/10.37915/pa.vi56.553>

Янкович О. І.,
 orcid.org/0000-0003-4253-5954
Кузьма І. І.,
 orcid.org/0000-0002-1219-8216

**ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ І ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ ШКІЛ
 У КОНТЕКСТІ МАКДОНАЛЬДИЗАЦІЇ ТА ГУМАНІЗАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

У статті проаналізовано процеси макдональдизації та гуманізації вищої освіти; виявлено їхній вплив на підготовку майбутніх вихователів і вчителів початкових шкіл.

Макдональдизацію вищої освіти потрактовано як процес, у якому втілено принципи діяльності «МакДональдсу» (ефективність, прорахованість, передбачуваність, контроль)

*© Янкович О. І.

*© Кузьма І. І.